

Szaja Chaskiel i Anna Prywesowie

Piąte pokolenie warszawskiej dynastii żelaza

ZŁOTA 7

Tow. Fabr. Maszyn i Odlewów „Ch. FEJNGOLD” GRODNO, ul. Artyleryjska 4, tel. 233. Adres telegr. „FEJNGOLD-GRODNO” Specjalność: Maszyny i narzędzia Rolnicze, odlewy i roboty mechaniczne według własnych i nadesłanych modeli.	Biurowo Techniczno-Budowlane „VIR” WILNO, ul. Wileńska 31, m. 1. Specjalna budowa tartaków, młynów i gorzelni z pełnym technicznym urządzeniem.
Składy żelaza S. PRYWES Sp. Akc. w WARSZAWIE Graniczna 3. Telefony 13-63-61-95. ŻELAZO: wszelkie wymiary i profile. BLACHY: żelazna, cynkowa i ocynkowana, Belki żelazne i szyny kolejowe, gwoździe i drut. Towary żelazne galanteryjne. Okucia i odlewy żelazne oraz metale.	
DOM HANDLOWY M. GLUCKSBERG Współwłaściciel Towarzystwa „METALURGJA” w Częstochowie. Warszawa, Graniczna 7, w podwórzu. TELEF.: 105-48 i 237-36. GŁÓWNY SKŁAD Odlewów żelaznych, budowlanych i kuchennych. Bakry, płyty i ruszty kuchenne, drzewiczki hermetyczne rury i fałszy: słewowe, wodo- ciągowe i gazowe, zlewki, miski kłopotowe żelazne i fajansowe, kotły i garnki emalu- wane i nierdzewne, podkowy, hacze, gwoździe i zgrzeblaki dla koni, oraz towary galanteryjne.	

Tow. Fabr. Maszyn i Odlewów „Ch. FEJNGOLD“ GRODNO, ul. Artyleryjska 4, tel. 233. Adres telegr. „FEJNGOLD-GRODNO“ Specjalność: Maszyny i narzędzia Rolnicze, odlewy i roboty mechaniczne według własnych i nadesłanych modeli.	Biuro Techniczno-Budowlane „V I R“ WILNO, ul. Wileńska 31, m. 1. Specjalna budowa tartaków, młynów i gorzelni z pełnym technicznym urządzeniem.

Składy żelaza

S. PRYWES Sp. Akc.

w WARSZAWIE

Graniczna 3. Telefony 13-63-61-95.

ŻELAZO: wszelkie wymiary i profile, **BLACHY:** żelazna,
cynkowa i ocynkowana,

Belki żelazne i szyny kolejowe, gwoździe i drut.

Towary żelazne galanteryjne.

Okucia i odlewy żelazne oraz metale.

DOM HANDLOWY

M. GLUCKSBERG

Współwłaściciel Towarzystwa „METALURGJA“ w Częstochowie.

Fabryki Odlewów i Emaljni

Warszawa, Graniczna 7, w podwórzu. TELEF.: 105-48 i 237-36.

G Ł O W N Y S K Ł A D

Odlewów żelaznych, budowlanych i kuchennych.

Buksy, płyty i ruszty kuchenne, drzwiczki hermetyczne rury i fazyony: zlewowe, wodociągowe i gazowe, zlewy, miski klozetowe żelazne i fajansowe, kotły i garnki emaljowane i surowe, podkowy, hacce, gwoździe i zgrzebły dla koni, oraz towary galanteryjne.

Reklama prasowa z lat dwudziestych: „Składy żelaza S. Prywes Sp. Akc. w Warszawie, Graniczna 3, telefony 13-63, 61-65, 97-27”.

Zbiory projektu.

„...zrobić take wielgie szwiatowe firme, jak... no, jak Szaja Prywes w Warszawie.”

— tygodnik satyryczny „Mucha”, 13 maja 1917

Dziedzic rodu, którego firma była w Warszawie przysłowiem: piąte pokolenie dynastii żelaza, współwłaściciel domu handlowego przy placu Grzybowski, mąż Anny, mieszkaniec najnowocześniejszego domu przedwojennej Warszawy przy Złotej 7. To jego kamień zostanie wmurowany przed tym domem. Ta opowieść prowadzi przez sto dwadzieścia lat — rok po roku, dokument po dokumencie. Każdy fakt pochodzi ze źródła: z metryk warszawskiej gminy żydowskiej, z rejestrów handlowych, z prasy lat 1902–1938, ze spisów telefonicznych, z akt sądowych i z inskrypcji na kamieniach, które stoją na Okopowej do dziś. Tam, gdzie źródła milczą, milczy i ta opowieść.

I. Ród żelaza — 1825–1903

Historia zaczyna się około 1825 roku, w Warszawie doby Królestwa Kongresowego. Abraham Szmulowicz Prywes vel Ajzenman (1799–1855) — rodzina, z lewickiego rodu HaLevi, posługiwała się wymiennie dwoma nazwiskami — zakłada skład żelaza, który stanie się gospodarczym kręgosłupem rodu na pięć pokoleń. Interes dziedziczny jego syn, Reb Szaja Prywes: to od jego imienia firma będzie nosić nazwę „S. Prywes”, a samo imię wróci w tej opowieści jeszcze dwukrotnie. Za jego czasów rodzina staje się potęgą: jest właścicielem hipotecznym czterech posesji u samego placu Grzybowskiego — Graniczna 1 i 3, Grzybowska 1 i 3 — oraz dwóch klasycystycznych kamienic na północno-zachodnim krańcu placu, które stoją do dziś jako jeden z ostatnich ocalałych fragmentów żydowskiej Warszawy. Do rodu należy też, od 1882 roku, walcownia miedzi w Głownie-Osinach pod Łodzią.

Reb Szaja Prywes HaLevi (ok. 1825–1903) — pradziad-patriarcha, od którego imienia firma nosiła nazwę „S. Prywes” i po którym imię otrzymał prawnuk — Szaja Chaskiel. Fot.: zbiory rodzinne, drzewa genealogiczne potomków.

I właśnie tam, 18 kwietnia 1900 roku — jak ustalili badacze dziejów zakładu — przyjeżdża ze swym warszawskim szwagrem młody francuski inżynier André Citroën. W napędzanej wodą walcowni Prywesów po raz pierwszy widzi drewniane koła zębate o uzębieniu daszkowym, których patent później odkupi. Odbicie daszkowych zębów — podwójny szewron — stanie się znakiem firmowym Citroëna. W każdym samochodzie tej marki jeździ dziś echo fabryki Prywesów.

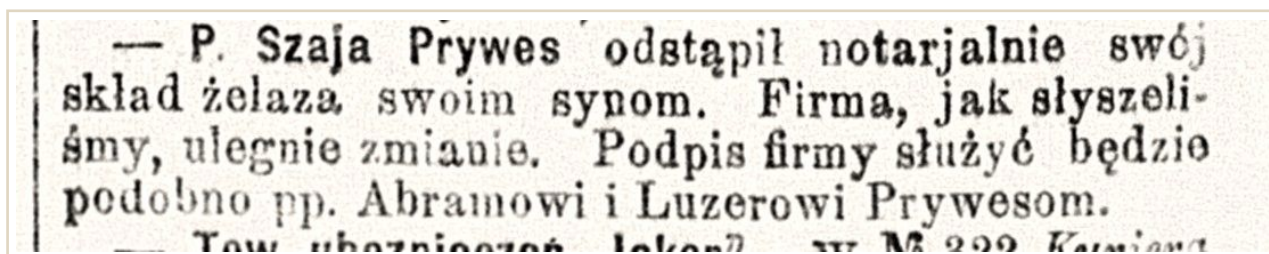

Szejwa (Szewe) Prywes z d. Ajzenman (ur. ok. 1827) — prababka Szai Chaskiela, matka dwunastu dzieci rodu; jej imię powracało w kolejnych pokoleniach. Fot.: zbiory rodzinne, drzewa genealogiczne potomków.

27 listopada 1902 roku, na kilka miesięcy przed śmiercią, sędziwy Reb Szaja porządkuje sukcesję. „Kurjer Warszawski” donosi w rubryce „Informacje”:

„P. Szaja Prywes odstąpił notarialnie swój skład żelaza swoim synom. Firma, jak słyszeliśmy, ulegnie zmianie. Podpis firmy służyć będzie podobno pp. Abramowi i Luzerowi Prywesom.”

— „Kurjer Warszawski”, 27 listopada 1902

„Kurjer Warszawski”, 27 XI 1902, rubryka „Informacje”: notarialne przekazanie składu żelaza synom — Abramowi i Luzerowi. Zbiory projektu.

W rodzinnych drzewach genealogicznych, prowadzonych do dziś przez potomków rozsianych po świecie, ocalały twarze pary, od której zaczyna się ta opowieść:

Warto zapamiętać te twarze podwójnie. Reb Szaja i Szejwa są pradiadkami nie tylko Szai Chaskiela, lecz także Beniamina Horowitza — Mendel i Tojba Sara byli rodzeństwem, a ich synowie braćmi ciotecznymi. Potomkowie Beniamina, którzy 21 sierpnia 2026 roku przybędą z Izraela na ceremonię, zobaczą więc na tych portretach własnych przodków.

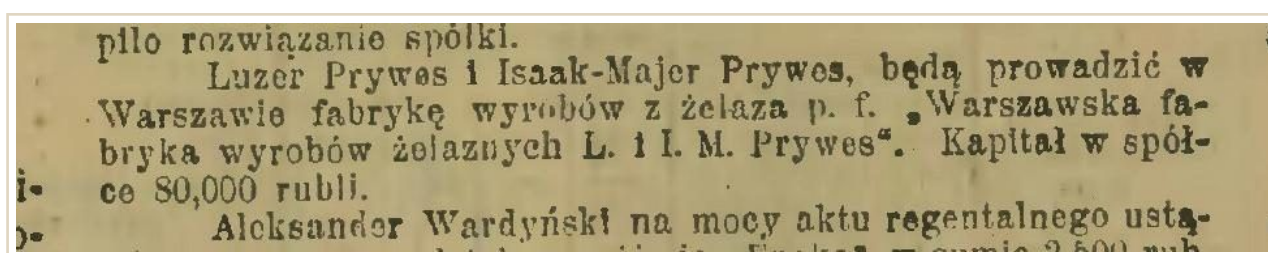
Reb Szaja umiera 20 marca 1903 roku, przeżywszy lat 78. Jego macewa — „Jeszajahu, syn Awrahama Halevi” — stoi w rodowej kwaterze na cmentarzu przy Okopowej do dziś. Firmę obejmują synowie; na jej czele staje Luzer Prywes (1852–1924) — wkrótce nie tylko prezes zarządu, lecz i wiceprezes Zarządu Gminy Starozakonnych w Warszawie, kierownictwa największej gminy żydowskiej Europy, oraz delegat do struktur amerykańskiego Jointu.

II. Narodziny — 8 lutego 1904

W Warszawie przychodzi na świat Szaja Chaskiel Prywes — syn Mendla, młodszego z synów Luzera, i Mariem z domu Gityś. Chłopiec dostaje imię po zmarłym rok wcześniej pradiadzie-patriarsze; drugie imię, Chaskiel (Ezechiel), odróżnia go od licznych imienników w rozgałęzionym rodzie, w którym każda gałąź w każdym pokoleniu ma swojego Szaję. Dorasta w domu fabrykanta przy Wielkiej 18 — kilka minut piechotą od placu Grzybowskiego, gdzie ród waży żelazo od osiemdziesięciu lat.

III. Świat dzieciństwa — 1904–1917

Świat, w którym rośnie Szaja, jest światem ekspansji. 10 października 1907 roku „Nowa Gazeta” ogłasza, że jego dziadek i stryj zakładają fabrykę:

Rubryka „Spółki Handlowe, ogłoszone w Sądzie Handlowym „Nowa Gazeta” — wydanie wieczorne, Warszawa, czwartek 10 października 1907 r.

Gdy Szaja ma trzynaście lat, nazwisko rodu jest już w mieście przysłowiem — i to podwójnie. Na ulicy mawia się, że ktoś gra główną rolę „jak gwóźdź u Prywesów”. A satyryczny tygodnik „Mucha”, każąc fikcyjnemu hotelarzowi Abrahamowi Macherowi szukać wzoru wielkiego, światowego interesu, pisze:

„Jagby une byli mondre i brali od nas pszykladu, to une by potrafiali zrobiacz take wielgie szwiatowe firme, jak... no, jak Szaja Prywes w Warszawie.”

— „VII-ty list p. Abrahama Machera”, tygodnik satyryczny „Mucha”, 13 maja 1917

Przysłowie przeżyje nawet świat, który je stworzyło. W 1947 roku, dwa lata po Zagładzie, ocalały warszawski dziennikarz żydowski Dawid Flinker wyda w Buenos Aires powieść „A hojz ojf Gzybow” — „Dom na Grzybowie”. Ilustrator okładki, chcąc jednym rysunkiem przywołać żydowski plac Grzybowski, którego już nie było, postawi na rogu kamienicy szyld: „Sz. PRYWES”.

Dawid Flinker, „A hojz ojf Gzybow” („Dom na Grzybowie”), powieść, Centralny Związek Żydów Polskich w Argentynie, Buenos Aires 1947 — na okładce kamienica z szyldem „Sz. Prywes”. Egzemplarz: Yiddish Book Center.

Firma-matka reklamuje się w najlepszej prasie technicznej jako wyłączny przedstawiciel sheffieldzkiej marki Burys & Co. Ltd — stal z Anglii, żelazo z hut krajowych, wszystko pod adresem Graniczna 3.

Reklama secesyjna z „Przeglądu Technicznego”, 19 XII 1912: Zbiory projektu.

IV. Luzer — prezes dwóch światów. 1918–1924

Aby zrozumieć świat, w którym dorastał Szaja, trzeba zatrzymać się przy jego dziadku — bo Luzer Prywes był kimś więcej niż przemysłowcem. Urodzony w 1852 roku (akt urodzenia nr 667 przetrwał w księgach: syn Szai i Szejny z Ejzenmanów), od 1902 roku stał na czele rodowej firmy — a równolegle wspinał się na sam szczyt żydowskiego życia publicznego stolicy: został wiceprezesem Zarządu Gminy Starozakonnych w Warszawie, kierownictwa największej gminy żydowskiej Europy, liczącej ponad trzysta tysięcy wiernych. Przypadły mu lata najtrudniejsze z możliwych: wielka wojna, głód, epidemie, fale uchodźców, potem odbudowa w młodym państwie. To wtedy został także delegatem gminy do współpracy z amerykańskim Jointem — organizacją, która ratowała wówczas żydowską Europę od głodu. Mało kto w tamtej Warszawie łączył dwa światy tak jak on: rano giełda żelaza, po południu sprawy gminy trzystu tysięcy dusz.

W 1918 roku, u progu niepodległości, w rodzinie powstaje nowe przedsiębiorstwo: dom handlowy „I. M. (Abr.) Prywes” przy placu Grzybowskim 10 — założony przez Icko-Majera, bratanka Luzera. To w tej firmie czternastoletni wówczas Szaja znajdzie kiedyś swoją drogę. Zwieńczeniem prezesury Luzera jest przekształcenie rodzinnego interesu w spółkę akcyjną. 20 grudnia 1921 roku „Kurier Warszawski” drukuje na pierwszej stronie ogłoszenie założycielskie: statut „Składów Żelaza S. Prywes w Warszawie Sp. Akc.” zatwierdzili ministrowie przemysłu i handlu oraz skarbu jeszcze 28 września 1920 roku, a pierwsze organizacyjne Walne Zgromadzenie Akcjonariuszów odbyło się 31 lipca 1921 roku. Spółka — jak głosi ogłoszenie — prowadzi dalej „istniejący dotychczas w Warszawie Skład Handlu Żelazem pod firmą: Główny Skład Żelaza S. Prywes”. Dyrektorem Zarządzającym zostaje Luzer — jako jedyny „z prawem samodzielnego podpisywania wszelkiego rodzaju dokumentów”; pozostali członkowie zarządu podpisują tylko łącznie. Trudno o czytelniejszy obraz miejsca, jakie zajmował w firmie i w rodzinie.

24 marca 1924 roku Luzer umiera — „po długich i ciężkich cierpieniach, przeżywszy lat 73”. Kondukt wychodzi z rodzinnego domu przy placu Grzybowskim 10, a strony „Naszego Przeglądu” wypełniają nekrologi, których sama lista jest portretem zmarłego: zarząd spółki żegna prezesa; towarzystwo zdrowotne „Brijus” i Dom Starców żegnają dobroczyńcę; a personel firmy — własnym sumptem, dwoma osobnymi inseratami — żegna człowieka:

*„W zmarłym tracimy zacnego Zwierzchnika, o którym pamięć na zawsze zachowamy. Cześć
Jego pamięci!”*

— Personel Sp. Akc. „S. Prywes”, 1924

Firma, której pracownicy sami płacą za nekrologi właściciela, jest firmą prawdziwej wielkości. Rok później, 19 marca 1925 roku, rodzina odsłania na Okopowej pomnik — a kamieniarz kuje na nim tytuł, który mówi wszystko: „przewodniczący Gminy Żydowskiej w Warszawie”. Ta macewa stoi w rodowej kwaterze do dziś — i 21 sierpnia 2026 roku goście ceremonii będą mogli przy niej stanąć. Nowy zarząd spółki po śmierci Luzera to konfederacja całego rodu: obok dwóch dyrektorów spoza rodziny zasiadają w nim dwaj synowie Reb Szai i syn Luzera — stryjowie dwudziestoletniego wówczas Szai Chaskiela. Dziadek zostawił wnukom nie tylko firmę: zostawił wzór, że to nazwisko zobowiązuje wobec czegoś więcej niż ksiąg handlowych.

Reklama z lat dwudziestych: „Wyłączna sprzedaż narzędzi i stali marki Burys & Co L-tđ, Sheffield, Anglja”; telefony 13-63, 61-65, 97-27. Zbiory projektu.

V. Stulecie — 1925–1933

W 1925 roku firma obchodzi stulecie, a branżowy „Polski Przemysł Budowlany” drukuje artykuł jubileuszowy:

„Sto lat istnienia firmy — to szczegół, który mówi za siebie. [...] Pradziad położył podwaliny, dziadek wzniósł zręby, ojciec je umocnił, a obecni właściciele firmy ów wiekowy dorobek i spuściznę po przodkach starają się na tych samych zasadach powiększyć i wzbogacić, by w całej świetności przekazać go potomnym.”

— „Polski Przemysł Budowlany”, 1925

S. Prywes S-ka Akc. Składy żelaza w Warszawie.

Sto lat istnienia firmy — to szczegół, który mówi za siebie. W nim mieści się wiarogodne świadectwo, że dom handlowy, co przetrwał — tak długo, opiera swą egzystencję na bezspornej solidności. Pradziad położył podwaliny, dziadek wznosił zręby, ojciec je umocnił, a obecni właściciele firmy ów wielki dorobek i spuściznę po przodkach starają się na tych samych zasadach powiększyć i wzbogacić, by w całej świetności przekazać go potomnym.

dział stanowią w olbrzymim wyborze narzędzia stolarskie, ślusarskie, kowalskie, blacharskie, do pokrywania dachów i t. p. Żelazo pochodzi z hut krajowych, narzędzia z pierwszorzędných fabryk Anglii.

Spółka posiada składy przy ul. Granicznej 3, pl. Grzybowskiem 10 i ul. Kolejowej 65 z własną bocznica kolejową. Obrót miesięczny materiałów wynosi przeciętnie 100 wagonów.

Składy żelaza S. Prywes, Sp. akc.

Na czele Spółki akc. S. Prywes stoi prezes p. Jerzy Mejer, dyrektorem zarządzającym jest p. M. Prywes, właścicielem firmy p. Herman Prywes.

Spółka prowadzi handel żelazem i wszelkimi materiałami budowlanymi. Głównym artykułem wszakże jest żelazo, wszelkich wymiarów i przekrojów, belki żelazne do budowy, okucia, sztaby, prety, druty różnych grubości, gwoździe i t. p. Osobny

Odbiorcami Spółki są firmy tej miary, co Fr. Martens i Ad. Daab i wogóle wszystkie towarzystwa budowlane i spółdzielnie mieszkaniowe.

We wszystkich większych miastach Rzeczypospolitej ma S. Prywes swych przedstawicieli.

Powyżej zamieszczona reprodukcja przedstawia główny skład Spółki wraz z bocznica kolejową.

„S. Prywes S-ka Akc. Składy żelaza w Warszawie” — pełna kolumna artykułu jubileuszowego z fotografią głównego składu z bocznica kolejową (ul. Kolejowa 65). „Polski Przemysł Budowlany”, 1925, s. 55. Zbiory projektu.

Liczby z artykułu mówią same za siebie: składy przy Granicznej 3, placu Grzybowskiem 10 i Kolejowej 65 z własną bocznica; sto wagonów żelaza miesięcznego obrotu; narzędzia „w olbrzymim wyborze” z pierwszorzędných fabryk Anglii; odbiorcy — „wszystkie towarzystwa budowlane i spółdzielnie mieszkaniowe”.

W 1926 roku ojciec i stryj Szai rejestrują własną fabrykę — Warszawską Fabrykę Narzędzi Stalowych przy Łuckiej 38, z kapitałem 110 000 złotych:

Do rejestru handlowego, Działu B/XXVII, sądu okręgowego w Warszawie w dn. 12 sierpnia 1926 r., wciągnięto pod Nr. 4521:

Warszawska fabryka narzędzi stalowych B-cia J. i M. Prywes, spółka z ograniczoną odpowiedzialnością. Siedziba spółki w Warszawie, Łucka 38. Celem spółki jest prowadzenie fabryki narzędzi stalowych. Kapitał zakładowy 110.000 zł., podzielonych na 220 udziałów. 30.000 zł. wpłacono gotowizną, pozostałe zaś 80.000 zł. wniesiono wkładem rzeczowym. Zarządcami są: Izaak-Majer Prywes i Mendel Prywes, obaj z Warszawy. Zarządcy zastępują spółkę wobec władz i osób i prowadzą jej interesy. Firmę pod jej stemplem podpisuje każdy z zarządców samodzielnie. Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością zawarta na mocy aktu, zeznanego przed notariuszem Cybulskim w Warszawie, dn. 29 lipca 1926 r., Nr. 1588, na czas do dn. 1 sierpnia 1931 r. z warunkiem automatycznego przedłużania na następne trzyletnie okresy, o ile na pół roku przed upływem terminu którykolwiek ze współników notarialnie nie zawiadomi pozostałych o chęci rozwiązania spółki.

12936

Ogłoszenie rejestrowe Warszawskiej Fabryki Narzędzi Stalowych B-cia I. i M. Prywes — wpis nr 4521 z 12 VIII 1926 r.: zarządcy Izaak-Majer i Mendel Prywes, akt not. Cybulskiego.

W 1929 roku umiera babka Cyrla, wdowa po Luzerze. A 7 października 1933 roku — Icko-Majer, założyciel domu handlowego. Spoczywa na Okopowej przy swoim ojcu Abramie, w tej samej rodowej kwaterze. Jego firma przechodzi na nowe pokolenie.

VI. Bracia M. i Sz. — 1934-1935

1 stycznia 1934 roku „Polska Gospodarcza” ogłasza wpis rejestrowy:

A XI 589: „J. M. (Abr.) Prywes“ w Warszawie, pl. Grzybow-
ski 10. Icko-Majer Prywes zmarł. Spadkobiercami jego są: Pry-
wa Prywesowa, Mordchaj Prywes, Szaja-Chaskiel Prywes, wszy-
scy z Warszawy. Do nieograniczonego zarządzania przedsię-
biorstwem spadkowym na przeciąg jednego roku upoważniony
został Mordchaj Prywes.

„Polska Gospodarcza”, 1 I 1934, wpis A XI 589: „Icko-Majer Prywes zmarł. Spadkobiercami jego są: Prywa Prywesowa, Mordchaj Prywes, Szaja-Chaskiel Prywes...”. Zbiory projektu.

Przez rok przedsiębiorstwem spadkowym zarządza starszy z braci, Mordechaj. Dokładnie po roku sukcesja zostaje domknięta — „Monitor Polski” z 30 stycznia 1935 roku drukuje dwa wpisy naraz: zamknięcie starego rejestru i narodziny nowej spółki.

Trzydziestojednoletni Szaja Chaskiel jest odtąd współwłaścicielem rodzinnego domu handlowego — piąte pokolenie za tą samą ladą przy placu Grzybowskim 10, pod adresem, pod którym dziadek Luzer żył i umarł.

Wpis rejestrowy A. XLIII 213 z 18 stycznia 1935 r.: „Dom Handlowy J. M. (Abr.) Prywes, właściciele bracia M. i Sz. Prywes... Mordchaj Prywes, Szaja-Chaskiel Prywes. Spółka jawna.”

VII. „Prima Warszawa”. Anna. Złota 7 — 1936–1939

Rocznik Polskiego Przemysłu i Handlu opisuje firmę braci liczbami, które robią wrażenie do dziś: kapitał 100 000 złotych — i roczny obrót sięgający miliona. Blacha od angielskiej po kotłową, cyna, ołów; konta w Banku Handlowym i Powszechnym Banku Kredytowym; członkostwo w Centrali Związku Kupców. A adres telegraficzny firmy brzmi krótko i nieskromnie: „Prima Warszawa”.

**1502. I. M. (Abr.) Prywes, właśc. bracia
M. i Sz. Prywes. (1918; 1935). Wr.**

**A. Warszawa, pl. Grzybowski 10. Tlf:
6-82-06, 5-83-00. Tlg: Prima Warszawa. PKO:
4.567. Bk: Powsz. B. Kredyt., B. H. w Warsz.
Rejestr: Warszawa A/XLIII 213.**

**B. Mordchaj Prywes, Szaja Chaskiel Prywes.
H. Centrala Zw. Kupców, Wr.**

**N. Handel hurtowo-detaliczny. ❖ Commerce
en gros et en détail. ■ Gross- u. Detailhandel.**

**P. Blacha cynkowa(265), blacha żelazna biała
i ocynkowana(2261, 2262), metale(1013), żelazo
(2281). Obr: 1934 — ca. Zł 1.000.000.**

Rocznik Polskiego Przemysłu i Handlu 1936, poz. 1502: „I. M. (Abr.) Prywes, właśc. bracia M. i Sz. Prywes” — wśród telefonów firmy numer 6-82-06, ten sam, który w spisie abonentów dzwoni w mieszkaniu Szai. Zbiory projektu.

Żoną Szai jest Anna — warszawska nauczycielka, rocznik 1910, córka kupieckiej rodziny Hartglasów. W spisach telefonicznych tych lat Szaja figuruje pod numerem 6-82-06 — tym samym, który firma podaje jako swój telefon kontaktowy: prywatna linia współnika jest wizytówką przedsiębiorstwa.

W 1938 roku numer 6-82-06 zaczyna dzwonić pod nowym adresem. Szaja wprowadza się — jako jeden z pierwszych lokatorów — do świeżo ukończonego gmachu włoskiego towarzystwa ubezpieczeniowego Assicurazioni Generali przy Złotej 7, zaprojektowanego przez Edwarda Ebera, z kinem Palladium w podwórzu: najnowocześniejszego adresu przedwojennej Warszawy.

Złota 7/9, Warszawa 1937 r.

6 14 77	Prywes M., m., Twarda 8
5 21 69	Prywes Maurycy, m., Królewska 43
6 13 31	Prywes Mendel, m., Wielka 18
11 35 33	Prywes Moszek Eliaz, m., Pawia 6
6 82 06	Prywes Szaja Ch., m., Złota 7
2 65 28	Prywes Szyja, m., Zielna 31
5 30 05	Pryzaberg Alina, m., Chłodna 17
4 20 40	Przanowska Magdalena, Opoczyńska 12
4 05 41	Przanowski Jan, m., Al. Niepodległości 157
9 37 31	Przanowski Stefan, m., Ujazdowska 36
7 25 96	„Przasnysz“, skł. nabiału, Litewska 10
6 19 52	Przaniecki P., m., Litewska 10

Fragment spisu abonentów telefonicznych 1938/39

VIII. Wojna. Getto. 6 września 1942

1 września 1939 roku Niemcy napadają na Polskę; Warszawa broni się do końca miesiąca pod bombami. W listopadzie 1940 roku okupanci zamykają mury getta, stłaczając za nimi około czterystu tysięcy ludzi na kilku procentach powierzchni miasta; głodowe racje, przeludnienie i tyfus zabijają dziesiątki tysięcy, zanim jeszcze zaczną się deportacje. Rodzina Prywesów znajduje się w obrębie dzielnicy zamkniętej: ojciec Szai, Mendel, mieszka ostatnio przy Przejazd 13, stryj Izaak Majer — przy Smocznej 8.

Ślad Szai w dokumentach urywa się tam, gdzie stanie jego kamień. Jeszcze w lipcu 1940 roku — na kilka miesięcy przed zamknięciem getta — urzędowy „Dziennik Obwieszczeń Miasta Warszawy”, wydawany po niemiecku i po polsku, notuje w wykazie mieszkańców: „Prywes Szaja-Chaskiel — Złota 7”. To ostatni przedwojenny adres, pod którym zapisała go administracja miasta — ten sam próg, w który 21 sierpnia 2026 roku wejdzie mosiężny kamień z jego imieniem.

Vor- u. Zuname Imię i nazwisko	Vorige Adresse Adres dawny
Prywes Szaja-Chaskiel	Złota 7
Przybyszewski Edmund	Szpitalna 5
Peterson Harold	Nowy Świat 41
Plucińska Jadwiga	Chmielna 7
Roszkowski Józef	Jerozolimska 30
Rosenberg Abram-Szlama	Złota 9
Raifeld Ewa	Żórawia 23

„Dziennik Obwieszczeń Miasta Warszawy / Mitteilungsblatt der Stadt Warschau”, nr 26 (43), 26 VII 1940, s. 5: „Prywes Szaja-Chaskiel — Złota 7”. Zbiory projektu.

22 lipca 1942 roku rusza Wielka Akcja: przez dwa miesiące, dzień po dniu, z Umschlagplatzu odchodzą transporty do komór gazowych Treblinki — wywiezionych zostaje około trzystu tysięcy ludzi.

Umschlagplatz w czasie Wielkiej Akcji 1942 r.

6 września 1942 roku Niemcy zarządzają finał: wszyscy pozostali przy życiu mają stawić się w prostokącie ulic wokół Miłej — do tak zwanego kotła — na ostatnią wielką selekcję, po „numerki na życie”.

Tego właśnie dnia Mendel Prywes odbiera sobie życie. Przygotował się do śmierci z tą samą skrupulatnością, z jaką ród prowadził interesy: wcześniej przekazał siostrzeńcowi, Beniaminowi Horowitzowi, pieniądze „na ewentualny swój pogrzeb”. Beniamin zdołał pochować wuja na Okopowej — na tym samym cmentarzu, gdzie stoją macewy rodu. Po wojnie zezna przed sądem:

„Dnia 8 września 1942 r. z przedsiębiorstwa pogrzebowego powiadomiono mnie, że 6.IX.42 r. Mendel Prywes odebrał sobie życie. Na pogrzebie byłem, zwłoki widziałem.”

— Władysław Pawlak (Beniamin Horowitz), protokół sądowy, 23 IX 1947

Aktu zgonu, „z powodu panujących dla ludności żydowskiej przy okupacji niemieckiej warunków”, nie sporządzono.

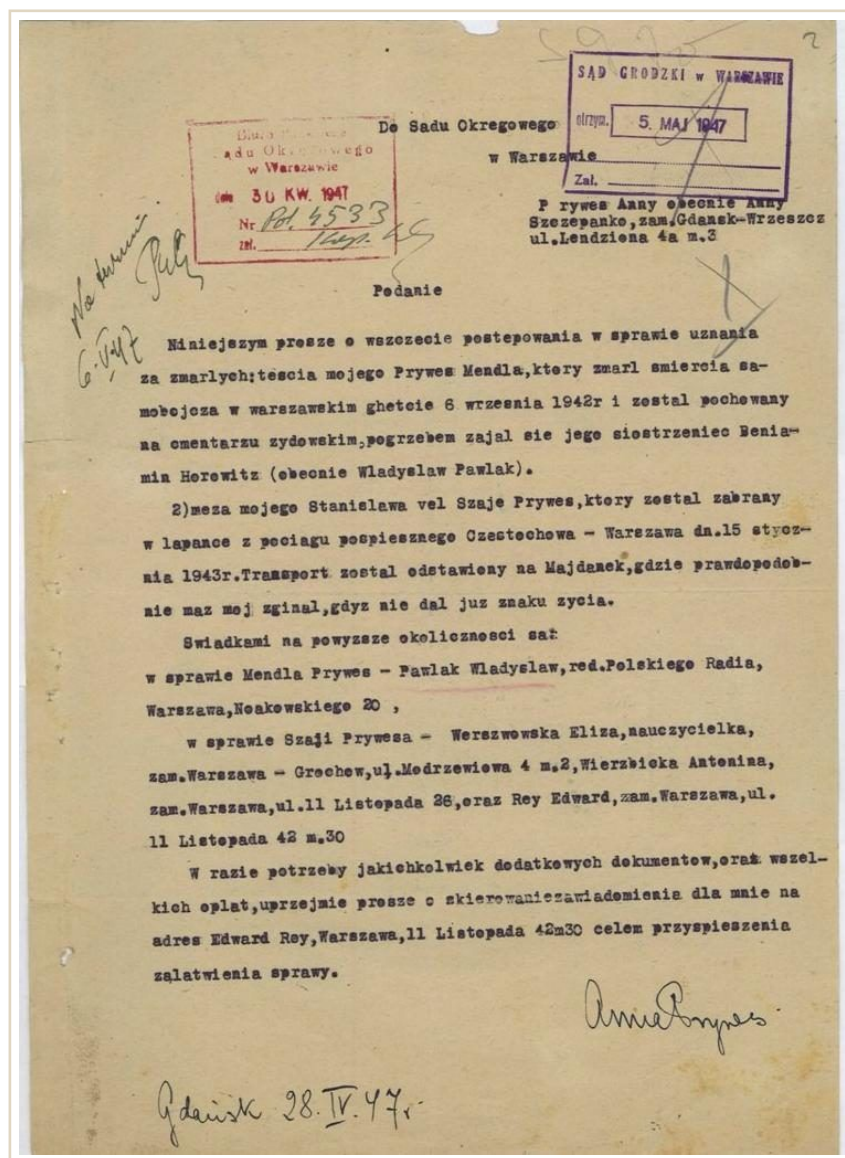
IX. Ostatnia droga — 1943

Od zamknięcia getta Żydom warszawskim nie wolno mieszkać poza jego murami; od października 1941 roku grozi za to kara śmierci. Szaja ukrywa się po „aryjskiej” stronie. W połowie stycznia 1943 roku Niemcy przeprowadzają w Warszawie i na trasach dojazdowych falę wielkich łapanek; tysiące zatrzymanych trafiają wprost do obozu koncentracyjnego na Majdanku. W nocy z 15 na 16 stycznia 1943 roku Szaja zostaje zabrany w łapance z pociągu pośpiesznego Częstochowa–Warszawa i osadzony w więzieniu w Piotrkowie Trybunalskim. Dwa dni później w getcie zaczyna się druga akcja wysiedleńcza.

9 lutego 1943 roku zostaje wywieziony do obozu na Majdanku. KL Lublin — bo tak brzmi oficjalna nazwa — to jedyny wielki obóz koncentracyjny III Rzeszy położony na oczach dużego miasta: koncentracyjny, jeniecki i ośrodek zagłady z komorami gazowymi naraz; prymitywne baraki, głód, wielogodzinne apele i epidemie zabijają na równi z egzekucjami. Zginie w nim około osiemdziesięciu tysięcy ludzi. Anna przez ponad trzy miesiące utrzymuje z mężem kontakt — wie, gdzie jest. 21 maja 1943 roku, jak ustalili, Szaja zostaje zamordowany przez straż obozową. Ma trzydzieści dziewięć lat. Grobu nie ma; prochy ofiar Majdanka leżą pod kopułą mauzoleum na terenie obozu.

X. Anna. Droga wdowy — 1943–1948

Anna przetrwała po „aryjskiej” stronie — na dokumentach z nazwiskiem Szczepanko, ukrywając się u matki pod Warszawą; matkę w 1944 roku zabrało gestapo. Anna po wojnie zamieszkała w Gdańsku i stamtąd, 28 kwietnia 1947 roku, wystąpiła do Sądu Grodzkiego w Warszawie o urzędowe stwierdzenie zgonu teścia i męża — bo po Zagładzie nawet śmierć trzeba było udowadniać przed sądem.

Podanie Anny Prywes do Sądu Okręgowego w Warszawie, Gdańsk, 28 IV 1947. Akta sprawy VII Zg. 1138/47 (AP w Warszawie).

Sprawę prowadzi adwokat dr Maurycy Karniol. Głównym świadkiem jest redaktor Polskiego Radia Władysław Pawlak — pod tym nazwiskiem żyje po wojnie Benjamin Horowitz, siostrzeniec Mendla, ten sam, który pochował go w getcie. Postanowieniem z 2 października 1947 roku sąd stwierdza zgon Mendla.

XI. Rodzina, która trwa

Benjamin Horowitz — syn Tojby Sary z Prywesów, siostry Mendla — pozostał po wojnie w Warszawie jako Władysław Pawlak i zmarł tu w 1986 roku. Jego syn Abraham, urodzony w czasie wojny, został uratowany jako małe dziecko przez Stanisława i Reginę Świdów, uznanych przez Yad Vashem za Sprawiedliwych wśród Narodów Świata. Abraham dożył 2018 roku w Izraelu; tam żyją jego żona Batia oraz dzieci — Nadav, Yuval i Hagit — z wnukami. Rodzina pozostaje w bliskim kontakcie z wnuczką swoich Sprawiedliwych, Małgorzatą Gronek.

XII. Kamień — 21 sierpnia 2026

O godzinie 9:00 przed domem przy Złotej 7 będzie wmurowanych dwanaście Kamieni Pamięci mieszkańców kamienic Złota 7 i Złota 9 — wśród nich kamień Szai Chaskiela Prywesa. W uroczystości wezmą udział prawnukowie Beniamina Horowitza, przybyli z Izraela, oraz wnuczka Sprawiedliwych. Przy jednym kamieniu spotkają się potomkowie ofiar, ocalonych i ratujących.

Szaja nie ma grobu. Ma za to trzy punkty na mapie Warszawy: rodową kwaterę na Okopowej — z macewami pradziada Reb Szai i dziadka Luzera — która przetrwała wszystko; plac Grzybowski, gdzie przez sto lat ród ważył żelazo; i próg domu przy Złotej 7, w który wejdzie mosiężny kamień z jego imieniem. Odtąd każdy, kto przejdzie Złotą, będzie wiedział, że mieszkał tu Szaja Chaskiel Prywes — dziedzic rodu, którego firma była w Warszawie przysłowiem, mąż Anny, zamordowany na Majdanku w wieku trzydziestu dziewięciu lat.

Kalendarium

Data	Wydarzenie
ok. 1825	Abraham Szmulowicz Prywes vel Ajzenman zakłada w Warszawie skład żelaza — początek firmy „S. Prywes”.
1852	Rodzi się Luzer Prywes, syn Reb Szai (akt ur. 667/1852) — dziadek Szai Chaskiela.
1882	Ród przejmuje walcownię miedzi w Głownie-Osinach pod Łodzią.
18 IV 1900	André Citroën odwiedza walcownię Prywesów — tu widzi daszkowe koła zębate, których odbicie (podwójny szewron) stanie się logo jego marki.
27 XI 1902	Reb Szaja notarialnie przekazuje skład żelaza synom — Abramowi i Luzerowi („Kurjer Warszawski”).
20 III 1903	Umiera Reb Szaja Prywes, lat 78; jego macewa stoi w rodowej kwaterze na Okopowej do dziś.
8 II 1904	W Warszawie rodzi się Szaja Chaskiel Prywes, syn Mendla i Mariem z d. Gityś — nazwany po pradziadzie.
1907	Luzer i Izaak-Majer rejestrują fabrykę wyrobów żelaznych (kapitał 80 000 rb.); taryfa domów notuje ród jako właściciela czterech posesji przy pl. Grzybowski.
1912	Reklamy w „Przeglądzie Technicznym”: wyłączne przedstawicielstwo Burys & Co. Ltd, Sheffield.
13 V 1917	„Mucha” czyni z firmy przysłowie: „...take wielgie szwiatowe firme, jak Szaja Prywes w Warszawie”.
1918	Powstaje dom handlowy „I. M. (Abr.) Prywes” przy pl. Grzybowski 10.
20 XII 1921	Ogłoszenie założycielskie spółki akcyjnej „Składy Żelaza S. Prywes” (statut zatw. 28 IX 1920; Luzer Dyrektorem Zarządzającym z samodzielnym podpisem).
24 III 1924	Umiera Luzer Prywes — prezes „S. Prywes” S.A., wiceprezes Zarządu Gminy Starozakonnych (największej gminy żydowskiej Europy), delegat do Jointu; na pomniku na Okopowej (odsl. 19 III 1925, stoi do dziś) wykuto: „przewodniczący Gminy Żydowskiej w Warszawie”.
1925	Jubileusz stulecia firmy; składy z bocznicą kolejową, obrót ok. 100 wagonów żelaza miesięcznie.
1926	Ojciec i stryj Szai rejestrują Warszawską Fabrykę Narzędzi Stalowych, Łucka 38.
7 X 1933	Umiera Icko-Majer, założyciel domu handlowego; przedsiębiorstwo przechodzi na braci Mordechaja i Szaję Chaskiela.
18 I 1935	Bracia rejestrują spółkę jawną „I. M. (Abr.) Prywes, właśc. bracia M. i Sz. Prywes” („Monitor Polski”, 30 I 1935).
1936	Rocznik przemysłu: obrót firmy za 1934 r. — ok. 1 000 000 zł; adres telegraficzny „Prima Warszawa”.

Data	Wydarzenie
1938	Szaja wprowadza się do świeżo ukończonego domu Assicurazioni Generali przy Złotej 7 (proj. E. Eber, kino Palladium); spis abonentów 1938/39: „Prywes Szaja Ch., m., Złota 7”.
26 VII 1940	Urzędowy „Dziennik Obwieszczeń m. Warszawy” notuje: „Prywes Szaja-Chaskiel — Złota 7”.
XI 1940	Zamknięcie getta warszawskiego — ok. 400 000 ludzi za murami.
22 VII – IX 1942	Wielka Akcja: ok. 300 000 Żydów z getta wywieziono, głównie do komór gazowych Treblinki.
6 IX 1942	Dzień „kotła” na Miłej. Mendel Prywes i Izaak Majer Prywes odbierają sobie życie; Mendla chowa siostrzeniec Beniamin Horowitz.
15/16 I 1943	Fala styczniowych łapanek: Szaja zabrany z pociągu Częstochowa–Warszawa; więzienie w Piotrkowie Trybunalskim.
9 II 1943	Wywieziony do obozu koncentracyjnego na Majdanku (KL Lublin).
21 V 1943	Zamordowany przez straż obozową — jak ustaliła Anna. Miał 39 lat.
28 IV 1947	Anna Prywes (Gdańsk) składa podanie o uznanie za zmarłych teścia i męża (sprawa VII Zg. 1138/47).
2 X 1947 / 21 X 1948	Sąd stwierdza zgon Mendla; po ogłoszeniach w „Obwieszczeniach Publicznych” (25 II 1948) uznaje Szaję za zmarłego.

Nota o źródłach

Opowieść oparta jest wyłącznie na źródłach: aktach Sądu Grodzkiego w Warszawie (sprawa VII Zg. 1138/47, AP w Warszawie) z podaniem Anny Prywes, zeznaniem Władysława Pawlaka i postanowieniami z lat 1947–1948 oraz wpiętym do akt egzemplarzem „Obwieszczeń Publicznych” z 25 II 1948; metrykach warszawskiej gminy żydowskiej (m.in. akt urodzenia Luzera Prywesa nr 667/1852; indeksy JRI-Poland); rejestrach handlowych Sądu Okręgowego w Warszawie (1924, 1926, 1934, 1935); prasie lat 1902–1938: „Kurier Warszawski” (27 XI 1902), „Nowa Gazeta” (10 X 1907), „Przegląd Techniczny” (1912), „Mucha” (13 V 1917), „Polski Przemysł Budowlany” (1925), „Obwieszczenia Publiczne” (1924, 1926, 1948), „Nasz Przegląd” (nekrologi 1924–1936), „Polska Gospodarcza” (1934), „Monitor Polski” (30 I 1935); Rocznikach Polskiego Przemysłu i Handlu 1936 i 1938; spisach abonentów warszawskiej sieci telefonów 1935/36–1939/40; dokumentacji cmentarza żydowskiego przy Okopowej (baza FDJC — kwatera rodowa 47); aktach osobowych (AIPN Gd); badaniach nad dziejami walcowni w Głownie-Osinach; relacjach i listach rodziny Horowiczów (2024–2026). Kontekst historyczny getta warszawskiego i KL Lublin podano za ustaleniami literatury przedmiotu i muzeów pamięci.

Opracowanie w ramach projektu upamiętnienia mieszkańców kamienicy przy ul. Złotej 7 i 9 w Warszawie
• www.zlota7-9.com